

ЛАПАР ЖАНРЛАРИ ВА УНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Лиза Ахымбетова

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти

Нукус филиали ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7485611>

ARTICLE INFO

Received: 17th December 2022

Accepted: 26th December 2022

Online: 27th December 2022

KEY WORDS

Фольклор, лапар, қўшиқлар,
урф-одатлар, маросимлар

ABSTRACT

Ўзбек маросим фольклорига оилавий маиший маросимлардан бири никоҳ тўйи билан боғлиқ фольклор намуналари ташкил этади. никоҳ тўйи маросимлари ва унинг фольклорини бойдир. Республикамизнинг шаҳар ва қишлоқларида ижро этиладиган, лапар жанрлари ва унинг хусусиятлари ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Инсоннинг яшаш ва ҳаёт кечириш тарзи, урф-одатлар, маросимлар, билан боғлиқ равишда жуда кўп қўшиқлар яратилган. Маросимлар, одатлар турли туман бўлганидек, буларга бағишланган қўшиқлар ҳам хилма-хилдир. Қўшиқлар халқнинг оилавий байрамларини, маросимларини бегаб келган. маросим байрамларида кишилар ўйин-кулгу қилганлар, дам олишган, янги меҳнат фаолиятига илҳомланганлар.

Киши ҳаётидаги биринчи қўшиқ, бу меҳрибон она алласидир.

Аллалар-бешик қўшиқларининг кенг тарқалган анъанавий жанри ҳисобланади. Жаҳонда бирор халқ ёки миллат йўқки, уларни тилида алла куйланмаса. Русларда «байки», «баюшки», туркманларда «хувдилар» озарбайжонларда «лай-лай», татарларда «алли-балли», атамалари билан машҳурдир. Алла қўшиқлари ижтимоий-эстетик қиммати кўра икки вазифани бажаради: биринчиси болаларни ухлатиш, («алла» сўзининг

луғавий маъноси ҳам аллалаш-овутиб, авайлаб ухлатиш)дан иборат. Бундай аллалаб овутиш ёки ухлатиш куйлаш жараёнида намоён бўлади. Худди шу аснода иккинчи вазифаси-тарбиявий-эстетик моҳияти намоён бўлади. бу болани куй оғушида ҳаёт билан таништириш. Алла қўшиқлари бола тарбияшда фақат Марказий Осиёдагина эмас, Ўрта ва Яқин Шарқ мамлакатларида яшовчи халқлар орасида муҳим аҳамият касб этган¹.

Туркий халқлар ўртасида «балу-балу» номи билан юритилганлигига оид маълумотларни М.Кошғарий ўзининг «Девону луғотит турк» асарида ҳам келтириб ўтади. Алишер навоий ҳам Фарҳоднинг бешикдаги аҳволини шундай тасвирлайди:

Аруси чарх тун-кун доя кирдор,
Бўлиб ҳар таври ҳолидин хабордор.
Бешик даврида чинию хитойи

¹ Раззоков Х. ва бош. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Т. «Ўқитувчи» 1998.

Бўлбў юз нўш лаб достон саройи.
Кўзининг нози элдин элтиб уйқу,
Анга уйқу кетурмакка навоғў.

Шоир алла айтувчини «навоғў» дея таърифлаётир. Чунки, ўша даврда олий табақаларда бола тарбияси алоҳид энагалар томонидан амалга оширилганлиги туфайли улар орасида аллагўйлик-навоғўйлик маълум даражада такомиллашганлигини эътироф этади..

Аллалар одатда бола уч ёшга етгунча айтилади. Аллаларда онанинг меҳри дарёлиги, бағри кенлиги, меҳрибонлиги акс этиб туради. Баъзи аллаларда болани ўраб олган мўҳитнинг ифодаси бўртиб туради., рус халқи аллаларида болани уни ўраб олган муҳит билан таништиришга кўпроқ эътибор қаратилади ва турлитуман қушлар, ҳайвонлар поэтик мақтовида уларнинг ҳам салбий, ҳам ижодий хусусиятларини кўрсатишга ҳаракат қилинса, ўзбек халқи аллаларида эса, асосан, бешик ёки беланчакнинг мақтови билан чекланганлар ҳайвонлар, қушлар ва ҳашоратлар поэтик таърифидан таркиб топган аллалар йўқ ҳисоби. Аммо, ўзбек аллаларида ҳайвонларнинг болалари, қушлар номи билан алоқадор эркалаш оҳанги бор: болалар кўзичоққа, тойчоққа, бўталоққа, булбулга, лочинга қиёсланиб эъзозланади. Бундай қиёслаш аслида ўша жониворларга бўлган самимий муносабатлар замирида табиийлик касб этган.

Булбул қушнинг боласи,
Алла, қўзим, алла.
Дарахт бўлар уяси,
Алла, болам, алла.

ёки: Булбул сайрар ёзина, алла-ё алла.
Қуллуқ қуш овозина, алла-ё алла.
Маним булбул шу ўғлим, алла-ё алла.
Қулоқ қўйсин овозима, алла-ё алла.

Ўзбек аллалари халқ этнографияси ва этнопедагогикасини ўрганишда қимматли манба ҳисобланади. Уларда болалик билан боғлиқ қатор расм-русумлар ифода этилган².

Ё,рамазон. Турли урф-одатлар, маросим ва иримлар билан боғлиқ бир канча кушиқлар яратилганки бунга «Ё,рамазон», «Барот келди», «Сафар кочди», «Бадик», «Бука-букавой», «Суст хотин», «Бойчечак» кабиларни курсатиш мумкин. Шулардан «Ё, рамазон» эски йил календаридеги рамазон ойидаги болаларнинг (илгариги замонларда катталарнинг ҳам) ховлима-ховли юриб айтадиган кушиқлар эди. Сиртдан караганда, «Ё, рамазон» диний мазмундаги кушиқларга ухшаса-да, уларга хонадон эгасига фарзанд қуриш истаклар, уларнинг сахий булиши ёки бахиллиги каби мотивлар устунлик қиладилар. «Ё, рамазон» кушиқлари ижро этилганда, унинг таҳлили равонлиги, енгил юмор билан кўпчилик бўлиб айтилиши кўзга ташланади. болалар уйма-уй юриб, борган хонадонларига яхши ниятлар билдирилган кўшиқлар ижро этиши бугунги кунда ҳам учрайди.

Туй қўшиқлари. Тўй жуда қадим замонлардан бери кишилар ҳаётида муҳим воқеа бўлиб келган. Халқнинг маънавий бойлиги тўй-томошаларда намоён булган. Тўй маросимлари-бешик тўйи, хатна тўйи, ёш тўйи, уйланиш тўйи сингари хилма-хил

² Ўзбек фольклори очерклари. Т.1989.

бўлганидек, унинг кўшиқлари ҳам турли тумандир.

«Ёр-ёр» кўшиқлари. Киз узатар кечасида айтиладиган кўшиқлардан бири «ёр-ёр»лардир. «Ёр-ёр» кўшиқлари мусиқийлиги, маълум чўзиқ оҳангда кўпчилик бўлиб куйланиши, нақоратлари билан ажралиб туради. «Ёр-ёр» кўшиқларида асосан қиз ўстирган ота-онанинг таърифи, орзулари, узатилаётган қизнинг мадҳияси- гўзаллиги, чеварлиги,. Қизга турмуш ҳақидаги насиҳатлар, ўниб-ўсиши, серфарзанд бўлиши ҳақидаги тилаклар ташкил қилади. «Ёр-ёр» кўшиқлари республикамизнинг ҳамма ерида ҳам кенг тарқалган ва асосан аёллар ижро этилади³.

Айрим жойларда эркаклар томонидан ҳам айтилиши мумкин. Келин салом. Келинчакни куёвнинг яқин қариндош-уруғлари билан таништириш маросимида келинсалом ёки беточар кўшиқлари айтилади. Анъанага кўра кайвони (дастурхончи) келинни тушадиган уйга дарвозадан олиб киришдан бошлаб айтади. Уй эгалари, тўйга келганлар эса «алик салом» деб жавоб қайтарадилар⁴. Бухоро ва Самарқанд вилоятида анъанавий «саломнома»лар ўқилади. «Келин саломда» кайвони куёвга қайната, қанана ҳамда тоғалари, аммалари, холаларига салом берганда таъриф-тавсифлар орасида ҳазилнамо гапларни кўшиб чатиб юборади. «Келин салом»га қатнашган аёллар бундан роҳатланиб, куладилар. Танқидий ҳазил ҳам, кулги ҳам беғубор, бундан ҳеч ким хафа бўлмайди. Аслида «Келин салом»да

айтиладиган кўшиқлар аввалдан ижод қилинган эса-да, кайвони тилидан гуё янги келиннинг қариндошлари табиатига мос тушадиган қилиб, ҳозиргина ижод қилингандай туюлади. Кўп ерларда «Келин салом» уч сатрдан, Фарғона водийсида тўртликлардан ташкил топади. Асосан, аввалги икки сатр ўзаро кофиядошдир.

Лапар. Ўзбек маросим фольклорида оилавий маиший маросимлардан бири никоҳ тўйи билан боғлиқ фольклор намуналари ташкил этади. никоҳ тўйи маросимлари ва унинг фольклорини бойдир. Никоҳ маросимлари билан боғлиқ равишда жар (чорловлар), улан, лапар, ёр-ёр, келин салом, куёв салом, тўй олқишлари каби мустақил фольклор жанрлари мавжуд. Республикамизнинг шаҳар ва қишлоқларида ижро этиладиган, лапар жанрлари ва унинг хусусиятлари ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Лапарлар никоҳдан бир-икки кун олдин келин бўлиб тушадиган қизнинг уйида ижро этилган. Бу маросим турли ерларда «Киз окшоми», «Кизлар мажлиси», «Киз оши», «Лапар кечаси», «Кизлар базми», «Лапар тўйи» каби турли туман номлар билан юритилади. Лапар тўйи тадбири тўй маросиларининг никоҳларгача бўлган таркибий қисми ҳисобланади. Одатда кизнинг (келиннинг) янгаларидан бири махсус ясатилган отга миниб, орқасига 11-12 ёшли болани мингаштириб, ёки пиёда ҳолда қишлоғи ва тўйдош яқин қишлоқларни айланиб, лапар кечасига хабар қилади. Бунда ашулачи, ўйинчи, лапарчи қиз жувонларни таклиф қилишга алоҳида эътибор берилади. Йигитлар ва ёш яланлар қизлар

³. Имомов К. ва бош. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди Т. «Ўқитувчи» 1990.
⁵. Ўзбек халқ эртақлари. Т.2000.

базмининг охирида, яъни унинг лапар айтишиш қисмида иштирок этадилар.

Қиз билан йигитлар тарафма-тараф туриб, ошиқона ғазал-байтлар айтишганда, худди сўз билан тортишмачоқ ўйнагандай бўлади. Бу базмда қизлар ва йигитлар томонидан икки киши сал олдинга чиқиб лапар айтишади. Одатда, туйга атаб, қизнинг отаси икки-уч жуфт кавуш олиб қўяди. Лапар айтувчи шулардан бир пойини ушлаб туриб лапар бошлайди ва қизлар тўдасидаги лапарчи қизга узатади. Улар ҳам ўз навбатида лапар билан жавоб бериб, ҳалиги бир пой кавушни рўпарадаги лапарчи йигитга олиб келиб беради. шу тариқа янгидан-янги лапарчилар уртага тушаверади⁵.

Лапар билан қиз ва йигитлар бир-бирларига муҳаббат изҳор этиб, танишган ва аҳди-паймон қилишган. Ўз юрак дардларини музикасиз маълум оҳангда ашула қилиб айтишган. Бордию лапар айтаётган йигит билан қиз бир-бирин ёқтириб қолса, лапар айтиб туриб бир-бирларига совға беришган. Масалан, йигитлар кўпинча кавуш билан бирга танга, сўм берсалар, қизлар қийиқча, даструмол, атир, совун ва шу каби нарсаларни кавушнинг ичига солиб қайтаришган.

6. Ўзбек халқ топишмоклари. Т. «Ўқитувчи» 1991

References:

1. Ўзбек фольклори очерклари. Т.1989.
2. Раззоков Х. ва бош. Ўзбек халк оғзаки поэтик ижоди.Т. «Ўқитувчи» 1998.
3. Имомов К ва бош. Узбек халк оғзаки поэтик ижоди Т. «Ўқитувчи» 1990.
4. Имомов К. Ўзбек халк прозаси Т.1981.
5. Ўзбек халқ эртаклари. Т.2000.
6. Ўзбек халқ топишмоклари.Т. «Ўқитувчи» 1991